જો આ પુસ્તક તે મહાન્ ધર્મસંસ્થાપક મહાત્મા બુદ્ધદેવનું ખરું સ્વરૂપ ગુજરાતી ભાષા બોલતી આલમ આગળ ખડું કરવામાં કોઇપણ અંશે વિજયી નીવડશે અને જો તે ગુણસાગરના એકાદ ગુણની પ્રાપ્તિ એક પણ વાચકને થઇ શકશે તો પુસ્તક લખવામાં સેવેલો શ્રમ સફળ મનાશે. જો કોઇ વિદ્વાન્ કે કોઇ સંત આ પુસ્તકમાં કોઈ વિચાર, વિવેચન કે કોઇ તર્ક સંબંધમાં કોઈ સૂચના કરવા કૃપા કરશે તો તે સાભાર સ્વીકારવા ઉપરાંત નવી આવૃત્તિ તૈયાર કરતી વખતે તે તમામ સૂચનાઓનો અમલ કરવામાં આવશે.

મણિલાલ નથુભાઇ દોશી.

મહાત્મા બુદ્ધના સંબંધમાં વિદ્વાનોના વિચારો.

" This teaching of the Buddha, of the Mighty of the *Enlightened One*, who, *first* of all in *our* humanity climbed the ladder of Buddhahood, is the ancient teaching *re proclaimed*. Born on Indian soil, speaking with Indian lips, reproducing the noblest moralities of the Hindu scriptures, recognizing the Hindu Gods, the Buddha is still rejected by the Indian people as a Teacher, *though* inconsistently worshipped as an *Avatara* by many of the orthodox Hindus. Why should there be enmity instead of brotherhood, why should there be suspicion and hatred instead of peace? This mighty *religion* that moulds so many million minds, this noble *philosophy* that trains so many intellects, this [illegible] the most perfect in its details of which there is any record [illegible] the histories of men, evolved in our [illegible] should you exclude *them* from your [illegible] withhold from them your

વગેરે ૩૨ મુખ્ય અને ૮૦ ન્હાનાં લક્ષણો ધરાવનાર હે બાલક! હું તને નમન કરૂંછું. હે બુદ્ધ! ધર્મનો ઉપદેશ કરી મનુષ્ય માત્રને દુઃખમાંથી મુક્તિનો રસ્તો સૂચવવા માટે જન્મેલા હે મહાભાગ! તમને નમન કરૂંછું."

પછી તે સન્યાસીએ રાજા તરફ જોયું અને કહ્યું: "હે ભાગ્યશાળી રાજન્! આવા એક અતિ પ્રતાપી પુત્રના પિતા બનવા માટે હું તને અભિનંદન આપું છું. પૂર્વભવોનાં પવિત્ર કર્મોનું આજે તને ફળ મળ્યું છે. લાખો વર્ષે આવું એકાદ પુષ્પ ઉગી આવે છે; પણ જ્યારે તે ખીલે છે ત્યારે આખી વસુધાને જ્ઞાનની સુગન્ધીથી અને પ્રેમના રસથી ભરી દે છે. ખરેખર પ્રતાપી કુળમાં જ આવા જગદુદ્ધારકો જન્મ લે છે. ખરેખર, રાજન્! ત્હારૂં કુટુંબ બહુજ ભાગ્યશાળી છે. પરંતુ તે ભાગ્ય એક વાતે અપૂર્ણ છે; કારણ કે દેવો તેમજ મનુષ્યોને પ્રિય એવી આ માયાદેવી— વધારેવાર દુઃખ નહિ અનુભવવાને સરજાયલી આ દેવી—સાત દિવસમાં કોઇ પણ પ્રકારની પીડા વિના 'પીડાનો અંત' પામશે."

આ શબ્દો બોલ્યા પછી ઋષિની આંખમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં, જે જોઇ રાજાને કોઇ અનિષ્ટ થવાનો ભય લાગ્યો. ઋષિએ તુરતજ તે વિચાર ત્હેના મ્હોં ઉપરથી વાંચી લીધો અને ખુલાસો કર્યો: "હે રાજન્! મેં જે કાંઇ અગાઉ કહ્યું છે તેમજ બધું બનશે. તથાપિ કુમારની બાબતમાં તો કશી ચિન્તા કરવાનું લેશ પણ કારણ નથી જ નથી. મ્હને આંસુ ઢાળતો જોઇ તમને કાંઇ અનિષ્ટનો વ્હેમ આવ્યો; પરન્તુ તેમ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી. મ્હારા રડવાનું કારણ જુદું જ છે. આ શરીર હવે વૃદ્ધ થયું છે અને ત્હેનો સમય હવે સમીપ આવ્યો છે. હું મરીને દેવ થઇશ અને ત્યાંથી પુનઃ મનુષ્ય તરીકે જન્મીશ. જન્મ-

એક લિંખ થાય છે. ૧૦ લિંખ ભેગી થાય તો એક જુ બને. દશ
જુ મળી આવ્વીના દાણા જેટલો ભાર થાય. એ રીતે આંગળ, હાથ,
ધનુષ, ગાઉ વગેરેની સંખ્યા તથા આઉ–યોજન વગેરેનું માપ છે.
અને હે ગુરુ ! જેમ આપ ફરમાવો તો એક યોજનમાં કેટલા
પરમાણુઓ રહેલા છે તે મને જણાવો." એમ કહેતાની સાથે જ તે
મનુષ્યો હંમેશ ફરી બનાવી

ગુરુ સિદ્ધાર્થ કુમારને પગે પડ્યા અને બોલી ઉઠ્યા: "હે
શિષ્ય ! તું ગુરુઓનો પણ ગુરુ છે. ખરેખર હું નહિ પણ તું જ
ગુરુ છે. માટે હે કુમાર ! હું આપને નમન કરું છું ગુરુ કે પુસ્તકો-
ની મદદ સિવાય જ આટલું બધું જ્ઞાન પામેલા હે કુમાર ! આપની
આ નમ્રતા અનુકરણીય અને પૂજ્ય છે. આપ શિખવાને નહિ
પણ મ્હારો વિશ્રમ વધારવા માટે જ અહીં આવો છો."

પોતે શીખેલા કરતાં વિશેષ જાણવા છતાં કુમાર ગુરુના સઘળા
આદેશો પ્રત્યે વિનય ભાવ બતાવતો હતો. હેની વાણી નમ્રતાથી અને મધુ-
રતાથી ભરેલી હતી. તેના ચહેરાનો ભાવ અને તેનો સ્વભાવ પ્રશાંત
હતો. દીર્ઘ અને ભવિષ્ય જાણનારી દેખા છતાં કુમારમાં દયા અને
પ્રેમભાવના ગુણો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતા હતા.

સિદ્ધાર્થ કુમારની દયા અનુકરણીય હતી. પોતાના મિત્રો સાથે
રમત રમવામાં તે જરા પણ કંઈ તેમ ન હતો. છતાં પોતાને પ્રાણ
જોઈએ તેવુંજ આવતા જ, પોતાને છુટ આપેલી નિર્દય રમત
થતી, તે સિદ્ધાર્થ દયાને દેખાતો. દેવદત્ત, કમળના બગીચામાં જેમ
ઘણા પ્રકાર હંસ વિચરતા. એક સમય હતા દેવદત્તમાં ઉપમન ન કરવું
કારણે વિચારણ ત્યાર ઉઠયા હોય પક્ષીઓના દેખતા ત્યાર સિદ્ધાર્થના

વસંત ઋતુની શોભા દેખાડવા ઇચ્છું છું. મ્હારી સાથે ત્હને હું બહાર લઇ જઇને ખેતરોમાં ઉભરાઇ રહેલો પાક તથા ધરતીએ પહેરેલો લીલો આનંદી સ્વાંગ બતાવવા ઇચ્છું છું. ત્હને તે જોઇને અતિ બહુ આનંદ થશે."

કુમારે મસ્તક નમાવ્યું અને બન્ને, ખેતરોમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં ને તહીં પક્ષીઓ મધુર કલરવ કરી રહ્યા હતા. સફેદ બગલાઓની જમાત નદીકિનારે ધ્યાન ધરતી ઉભી હતી. સમળીઓ આકાશમાં ગોળ કુંડાળામાં ગોઠવાઇ જઇને ગરબા ગાતી હતી. પટાપટાવાળી ખીસકોલીઓ ઝાડની ડાળીઓ ઉપર કુદાકુદ કરી રહી હતી. ચિત્રેલાં મંદિરના શિખરોની આસપાસ મયૂરો ટહુકા કરી રહ્યા હતા. કુવામાં કબુતરો ગેલ કરી રહ્યા હતા. શહેરમાંથી આવતો કોઇ લગ્ન પ્રસંગના ઢોલનો અવાજ કાનના પડદા સાથે અથડાતો હતો. ચોતરફ શાન્તિ અને આનંદનો જ પડઘો પડતો હતો. પરન્તુ આ સર્વ ક્ષણીક આનંદનાં સાધનોની અંદર છુપાયલો દુઃખનો ડુંગર કોણ જોઇ શકતુ હતું ! ઉલ્લાસના સઘળા દેખાવો વચ્ચે પણ એ ભ્રમણામય દેખાવોને નગ્ન કરી એનું આંતર સ્વરૂપ જોઇ શકનાર એક માત્ર બુદ્ધ જ હતો, કે જેને હમણાં જણાયું કે "જીવનના ગુલાબ તળે દુઃખના કાંટા છુપાયલા હોય છે." ત્હેણે વિચાર્યું: આ ગામડીઆઓને પોતાનું પેટ ભરવા માટે આખો દિવસ કેવું સખત વૈતરું કરવું પડે છે ! સખત ગરમીના વખતે પણ પેલા ખેડુતોની ચાબુકની માર બાપડા અબોલ બળદની સુંવાળી ચામડીને કેવા ભેદે છે ! પેલી ગીરોળી કીડીને કેવી ઓહીયાં કરી જાય છે ! પેલો સર્પ તે ગીરોળીને અને સમળી તે સર્પને કેવી રીતે ભક્ષ બનાવે છે ! પેલું સફેદ દેખાતું સાધુવૃત્તિવાળું બગલું આનંદથી કલ્લોલ કરતા પેલા માછલાને કેવું દેખતદેખતાંમાં ગળી જાય છે

પ્રકરણ ૩ જું—યુવાવસ્થા.

શુદ્ધોદન રાજા પોતાના પુત્રજન્મમાં અનુપમ હર્ષ અને ચીરકાલ સુધી ટકતો ધ્યાનમસ્ત હતો. જોઇ ભારે વિચારમાં પડ્યો. પોતાના પુત્રને યોગી બનતો જોવા કયો પિતા ખુશી હોય? કેટલાક ગુણો અને કાર્યો એવાં છે કે જેમની પ્રશંસા જ થઇ શકે, અનુકરણ ન થઇ શકે. ભરયુવાવસ્થામાં વૈરાગી બનનારની પ્રશંસા કરનાર ઘણા માણસો મળી આવશે; પરન્તુ પોતાનો પુત્ર કે પોતે તે સ્થિતિમાં વૈરાગી બને એ વિચાર હજારોમાંથી એકને પણ ભાગ્યે જ ગમે છે. ' માણસનું આ શું ભોળું પ્રમાણ છે !

આવા દેવીને જ જોઇ પોતાની અર્ધાંગના બનતી હતી એવા શુદ્ધોદન રાજાએ કુંવર સિદ્ધાર્થને વૈરાગ્યના માર્ગમાંથી વાળવાની કોશીશ કરવા જોઇ, એ થતી હોવાથી તેના ઇલાજ શોધવા માંડ્યા. "જ્યારે [illegible] ન સ્વપ્ન પાઠકોનાં વચનો આખરે ખરાં જ પડવાનાં કે ! આત્મસંયમ અને વૈરાગ્યના માર્ગથી મ્હારા સુકુમાર કુમારને શું કદીએ ન રોકી શકું શું ?" આવા આવા વિચારો મ્હેના મનમાં ઉભરા આવ્યા કરતા. છેવટે રાજાને એક યુક્તિ જડી. કુંવરનું મન સાંસારિમાં જ રોકી [illegible] કેવલ [illegible] વૈરાગ્ય સંબંધી વિચારો ન્હેને સ્પર્શ જ [illegible] થઇ શકે એમ ધારી, તેણે કુંવર માટે [illegible] ઋતુ પ્રમાણે ત્રણ મનોરંજક મહેલ બંધાવ્યા. શિયાળામાં [illegible] ઉનાળામાં [illegible] ચોમાસાના દિવસોને માટે [illegible] અને [illegible]

પહેલા પણ પ્રથમે હિરણ્યને [illegible] [illegible] દેવુએ હવે તલવાર [illegible]
[illegible] માટે '[illegible]' [illegible] અને પ્રથમ પોતે ૭ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપાડી લીધું અર્જુને [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible]' [illegible] [illegible] ! આવો
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] લીધા !

હવે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] પોતાના [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

રૂપેરી કિરણો વરસાવી રહ્યા હતા. અનેક પ્રકારનાં પ્રાચીન ઐતિહાસિક પુરુષોનાં પરાક્રમો સૂચવતાં સુંદર ચિત્રો પ્રત્યેક દીવાલ પર આલેખવામાં આવ્યાં હતાં. પોતાની મેળે જ વાગતાં વાદ્યયંત્રો (વાજીંત્રો) કુમારના શયનગૃહમાં સ્વર્ગને ઉતારવા માટે માંહોમાંહે સ્પર્ધા કરી રહ્યાં હતાં. ટુંકમાં, એક જબરજસ્ત યતિને સંસારાસક્ત કરવાને માટે જે કંઈ કરવું જરૂરનું હોય તે તે સર્વ કરવામાં કોઈ જાતની કચાશ રાખવામાં આવી ન હતી. રાગમય ગીત, રાગમય વાદ્યયંત્રો, રાગમય ગંધ, રાગમય ચિત્રો, રાગમય દેખાવો, રાગમય પત્નીઃ સઘળું આ ભુવનમાં રાગમય જ હતું !

અને થોડા સમય સુધી તો ભવિષ્યના બુદ્ધનો–આજના સિદ્ધાર્થ કુમારનો વિરક્ત આત્મા પણ યશોધરાના રાગમાં લીન થયો !

રાગના ખોળામાં પોઢેલો કુમાર એ મીઠી સ્વપ્નમાંથી રખે જાગી ઉઠે એટલા માટે, રાજાએ ' વિશ્રામભવન 'માં સર્વને કડક હુકમ કર્યો હતો કે, એ હદમાં કોઈએ મરણ–વૃદ્ધાવસ્થા–દરદ–રોગ કે ચિંતાની કાંઈ વાત સરખી પણ ઉચ્ચારવી નહિ. તેણે સખ્ત ફરમાશ કરી હતી કે, સિદ્ધાર્થની રાગમય સભામાં જો કોઈ યુવતીની આંખો જરાક ઓછી જણાશે અથવા તો નાચવામાં તેણીનો પગ જરા પણ લથડાશે તો તે સ્ત્રીને એકદમ 'વિશ્રામ વન'ની બહાર કહાડી મુકવામાં આવશે અને કર્કશ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરનારને મુશ્કેટાટ બાંધવામાં આવશે. ત્યાંનું ન્હાનું મ્હોટું દરેક કામ તાલમય–સંગીતમય થવું જોઈએ, એ હુકમને લેશમાત્ર વિસરનાર નોકરને તાડન કરવામાં આવશે. ઝાડનાં સુકાં પાંદડાંનો ખડખડાટ પણ કુંવરના કાને પડશે તો વનરક્ષકોને દેશનિકાલ કરવામાં આવશે. આવા આવા વિચિત્ર હુકમો કહાડવા ઉપરાંત,

પંખિઓથી વહેતાં અશ્રુને રોકવા માટે, પોતાની પાંખોથી એક વહેં-
નારે હોઈ ગાઈ કે: "ભગવન્, અનેકી રીતે અનંતો: બીજાના
પાપ તારને એકજ શબ્દો ઉચ્ચાર કરતા શિખવો અને મ્હારી મધુરી
વાણી-ધર્મેશ્વરાને તે વાઘના જોરથી ખૂબ નમાવો."

વીસ્યા ભાગી, ફરી નમી. પોતાના મદારીની આજ્ઞા આદરથી જ
ઉઠાવતા સેવકો તેને રાગ તરફથી સજન હુકમ મળેલા છે એવા ને
વર્તાવનો વીજુને એના તો ખુબીથી વંડી કે ધર્મોધરાન. રોમાંચ હૃદયને
વીલાને સૂત્રના પેટને બહાર કાઢવો એ કામ તો એને કવિ
દિવસમાં પણ નહોતું ' તે, તે પંખીના નરના ઉનના હાથમાં સૂતા
થઈ અને અંતે તે પ્રવાહના ખોળામાં પડી.

પરન્તુ તે વાઘ્ર એમણે વખતે એ કામ કરતી હતી તેની પાછી
શું જોવા માટે આપણે અર્થ ધરાવતી હતી અને સિદ્ધાર્થ માટે પણ
જ્યાન અર્થ ધરાવતી હતી. કારણકે સિદ્ધાર્થે એમાં કોઈ અલૌકિક
-અમાનુષિક-તેનો ગીત સવાનું સાંભળ્યું સિદ્ધાર્થના કાને સાક્ષ-
લેશ ઉચ્ચ શેનું સાધારણ તેનું હૃદય તેણે પ્રમાણે કહ્યું હતું:
" હે માનવ પુત્ર ! તમો આ પ્રદેશવાસી અનેક અજ્ઞાન અમારા
જોતામાં આવે છે અને જ્યારે દુઃખને કોઈ દ્વેષ ધરાવ આ મનુષ્યો
અમારી તરફ જે જે તેવા મારા વિવેકના અમે, મારું કરવાની
ઇચ્છાવાળા પણ શક્તિ ધરાવતા હોય. અહીંથી નદી અને નદીથી
અહીં આવીએ છીએ. માણસના ઉદ્ધાર ... કાર્યોમાં એક ત્રણલોકમાં ?
અમને વાદળો જેવા ઉડતા આપ કેમ કરી ફરતા નિરામાં રેડી શકો
છો ! દુઃખી મનુષ્ય આપની વાત જુએ છે આપના વનેરનું કોઈને પણ

મોટો-રોગાળજે રથ આગળ ચાલ્યો અને "જય! રાજકુમારની જય!" એવો ગર્જારવ ગાજી રહ્યો. કેટલાકોએ કુમારને પુષ્પના હારથી વધાવ્યો. આ પ્રકારે ચારે બાજુએ આનંદના નાદ થઈ રહ્યા છે અને કુમાર પણ આનંદમાં મગ્ન થયો છે, તેવામાં એકાએક એક વૃદ્ધ મનુષ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હેણે ચાળા જેવાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને હેની ચામડીમાં કરચોળીઓ પડી હતી. વૃદ્ધ થયેલો હોવાથી હેની પીઠ વળી ગઈ હતી. હેની આંખોમાં ખાડા પડી ગયા હતા. હેના મુખમાંથી દાંત જતા રહ્યા હતા. હેના અવયવો ધ્રુજતા હતા અને હેમને પડતા અટકાવી રાખવાને હેણે હાથમાં એક લાકડી પકડી હતી, એનો તે લાકડીનો ટેકો હતો. હેના મુખમાંથી ડસકાં નીકળતાં હતાં. આવો ઉર્ધ્વશ્વાસવાળો તે વૃદ્ધ મનુષ્ય વચ્ચમાં આવી બોલી ઉઠ્યો "હે સાધુ પુરુષો! મ્હને ભિક્ષા આપો, મ્હને ભિક્ષા આપો! આપત્કાળમાં હું મરવાનો છું." આટલા શબ્દો બોલતાં બોલતાં હેના મ્હોંમાં કફ આવ્યો તેથી તે વધારે બોલી શક્યો નહિ. પોતાનો હાથ તો હેણે લંબાવેલો જ રાખ્યો. આસપાસના માણસોએ હેને સંતાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને બોલ્યા "અરે ડોસા! દૂર થા, દૂર થા! કુમારસાહેબની દૃષ્ટિ આગળથી દૂર થા!"

કુમારની દૃષ્ટિ એમજ હાલ તે તરફ આકર્ષાઈ તેથી હેણે પોતાના સારથિને પૂછ્યું. આ મનુષ્ય કોણ દેખાય છે ને કેવું છે? આ આટલો બધો વળી ગયેલો કેમ છે? આ ફિક્કો કેમ દેખાય છે? આ મનુષ્યો કોઈવાર આવા શરીર સાથે જ જન્મ્યા હશે ખરા કે? એ કહે છે કે 'આજ કે કાલ હું મરી જઈશ' એનો અર્થ શો?

સાસુજીએ તરતજ રથ પાછો ફેરવ્યો અને કુમાર ફરીથી પોતે ન્હાના-મહેલમાં આવ્યો. તે રાત્રે તે ભીક્ષુક ભુલ્યો નહિ; નાચ-ગાયકોએ તેમજ ગાનારાઓએ રહીને રીઝવવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે વિક્ષરાંતિમય મન પર બીલકુલ અસર થઈ નહિ. ઉપરે ચંદ્રાના પાસે આવી અને બોલી: " હે નાથ ! શું આપને મુજ દાસીથી વિશ્રાન્તિ મળતી નથી ? કેમ કાંઈ બોલતા નથી ? "

" વિશ્રાન્તિ ! " પ્રેમપૂર્ણ પત્નીના મુખકમળ તરફ નજરીને કુમાર બોલ્યો " એ મ્હારી યુવાવસ્થાની વિશ્રાન્તિ ' આ સ્ત્રીઓની દુનીયામાં વિશ્રાન્તિ સિવાય બીજું કાંઈ હેતુજ શું રહ્યું છે ? તથાપિ, ઓ મુગ્ધે ' આ સંસારનું સાહિત્ય એક દિવસ નાશ પામવાનું છે એ વિચાર મ્હારી વિશ્રાન્તિને હરી લે છે. આ જુવાની એક દિવસ ડોસાપણાથી વૃદ્ધાવસ્થામાં બદલાઈ જવાની છે એ ખ્યાલ મ્હને ચિંતાતુર કરી દે છે. શું તું રડે છે ! મ્હારા મુખકમળ પર કરચલીઓ અને દમની ભાગના ભાર [illegible] દેખાય છે. શું ત્હારે આંસુઓ રડવા માટે એજ કારણ છે. દુનીયામાં કંઈજ નહિ ! જે દુનીયામાં આપણે માટે અનેક આનંદના રહ્યાં છે અને સંપત્તિનો ભંડાર ભરેલ છે તે દુનીયામાં જુવાનીના નાશનો અંધકાર—શું તે એકજ ચીજ શું નહિ ઉત્પન્ન થયેલી હોય ? પ્રિયે ! તું હમણાં આરામ કર. મ્હને મ્હારા મનોમંથનમાં મચવા દે અને વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવવાની અસર શોધવા દે, કે જેથી હું અને દુનીયાને સદૈવ સુખમાં રહેવાનું બની શકે."

બિચારી મુગ્ધા આ તત્વજ્ઞાનમાં કાંઈ સમજી શકી નહિ. તેની ચિંતામાં વધારો થતો ગયો અને વિસ્મયમાં ને વિચારમાં તે નિદ્રાવશ

આપ્યો જતો હતો; આ બાજુથી પંદરસોળ ન્હાનાં બાળકોને અર્ધાં-
ઉઘાડાં વિશાળ 'આખાગામની ધાન' શીખવતાં હતાં. આ સર્વ
જેના જીના'ને વ્યાપારી અને મુનીમ આખા શહેરમાં ફરતા હતા.
શેરીઓમાં ફેલાવાથી એક અવાજ એમને કાને પડ્યો: "હે દેવાનુ
પ્રિય! મને મદદ કરો, મને ઉપાડો; નહિ તો હું ઘેર પહોંચતા
પહેલાં મરી જાઉં."

કુમાર અને સારથિ તુરત જ તે અવાજની દિશામાં ફેરવ્યા અને જુએ છે તો એક પ્રકારની મારીથી પીડાતો એક માણસ ભૂમિ ઉપર પોતાના મૂત્રમાં તરફડીયાં મારતો હતો. ત્હેના આખા શરીરે ચાઠાં ચેપનાં મોટાં ચાઠાં હતાં. ઉઠવાનો યત્ન કરતાં ત્હેનાં તે તુરત જમીન ઉપર પડી જતો હતો અને ઘણાં ઉંડા ઘાથી અસહ્ય દુઃખ થવાથી તે રડતો હતો. લોકો રોગીઓના ભયથી ત્હેની આસપાસ થઈને દૂર ઉભા રહ્યા 'હાય! કોણ કેમ' ત્હેની પાસે જતું નહિ. તો મદદ આપવાની તો વાત જ ક્યાં કરવી!

સિદ્ધાર્થ કુમારની આજ્ઞા ને લાગણી દેખાવ કેટલાં જ એક અશુચિ દુ ખાતીને અરૂપ અને તે સામેથી તે બીમાર ઉપર ઝૂક્યો ત્હેને ટટાર કરી પોતાના ઢીંચણ ઉપર માથું મુકાવી અને પોતાના કોમળ હાથવડે ત્હેને પંપાળીને આશ્વાસન આપવા લાગ્યો.

"ભાઈ! કહે. ત્હને શું થયું છે! ત્હારા ઉપર શી આપત્તિ આવી પડી છે! તું કેમ ઉભો રહી શકતો નથી? કિ, ચન્ના! આ માણસ કેમ રડે છે અને કયાં જાય છે?"

"ભગવાન્!" ચન્નાએ જવાબ દીધો "આ માણસને એવી રોગ લાગુ પડ્યો છે ત્હેના અવયવોમાં ઉંડી પીડા થઈ રહી છે.

તનદુરસ્ત જ જાણીશું એ વાતની ખાત્રી આપવાની શક્તિ દુનીઆમાં કોઈને મળી નથી."

"અરે! આવા દુઃખદાયક રાક્ષસની દાઢમાં રહેતા માણસો ત્હારે મરીએ ઉંઘવા પણ નહિ પામતા હોય!" કુમારે વિસ્મિત થઈ પ્રશ્ન કર્યો.

"મ્હારા માલીક! ઉંઘ જ એમ નથી" સારથિએ ખુલાસો કર્યો "એવા સુખાએ એટલા તત્વજ્ઞાની નથી કે દરદના ભયને લીધે આહાર, નિદ્રા અને વિષયસુખથી વેગળા રહે! આપ ધારો છો તેથી ઉલટું, દરદનો ભય જેટલો તીવ્ર છે તેટલો જ તીવ્ર, લોકોનો વિષયસુખ પ્રત્યેનો રાગ છે. એ રાગ એમને દરદની ઘાતનું સ્મરણ જ થવા દેતો નથી."

કુમારે હવે પોતાના ખોળામાંના બીમારને પૂછ્યું: "કેમ ભાઈ! ત્હને આ દરદ આવ્યાની કેવી ખબર પડી!"

"ઓ દયાળુ પુરૂષ! એ મ્હને પુછતા જ ના. મ્હારી વાત સાંભળીને તમારા કોમળ આત્માને વધારે દુઃખી કરતા ના. હું પોતે ઉત્પન્ન કરેલા તો મારે તમારો જીવો આપવાથી બનતું એ મ્હારાથી બનતુ નથી" એક બીમારે જવાબ આપ્યો.

"ના, ભાઈ, ના; એમ કલ્પાંત ન કર; મ્હારા સવાલનો ઉત્તર આપવા કૃપા કર." કુમારે આગ્રહ કર્યો.

"ઓ દયાળુ પુરૂષ! તમારે જ્યારે સાંભળવું જ છે તો સાંભળો. આ રોગ મ્હને વળગશે એવી મ્હને સ્વપ્નમાં પણ ખબર નહોતી. બીજા હજારો માણસોને રોગથી પીડાતા નજરે જોયા છતાં હું ડરતો નહિ અને એમજ માનતો કે હું તો આજીવન નિરોગી રહેવાનો. તેથી મેં કશુ માટે કંઈ તૈયારી કરી નહિ. એક સુખે કુમળો

જીંદગી ગુજારવા યોગ્ય અને આનંદમય ગણી હતી. પણ મ્હને અંધકારમાં રાખનાર પડદો આજે ચિરાયો છે. હું પણ ત્હમારા જેવો જ જરા, મરણ અને રોગને આધીન મનુષ્ય છું. લોકો દેવોની પ્રાર્થના કરે છે, પણ તેઓ પણ આપણી પેઠે મરણને આધીન છે; તો પછી તેઓ આપણને અમરત્વ કેવી રીતે આપી શકે! ખરેખર, આજે મ્હારી આંખો ઉઘડી છે; હવે મ્હારે વિશેષ જોવાની જરૂર નથી. હે દુઃખી જગત્! ત્હારૂં દરેક દુઃખ મ્હને લાગે છે. હું તે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીશ—જરૂર પ્રયત્ન કરીશ."

સિદ્ધાર્થના મનની અત્યારની વૈરાગ્યમય અને અનુકંપામય સ્થિતિને અટકાવવા કોઇ સમર્થ નહતું. તે પોતાનો સંકલ્પ પૂર્ણ કરે તેમ નહતું. તેણે આ પણ જીવનનું મહાવ્રત લીધું હતું, ત્હેમાંથી ચળાવવા કોણ શક્તિમાન થઇ શકે? તે સ્વકીય બળથી આ કામ કરવા જોઇએ તો, કોણ ત્હેમાં વિઘ્ન નાખી શકે? તે પ્રકારનોએ આ સંસાર છોડી ચાલ્યો ગયો હોત; પણ પિતાની આજ્ઞા સિવાય આ કામ કરવું તે પિતાના હૃદયને દુઃખરૂપ થશે, એ વિચારથી છેવટે હિંમત ધરી પિતા પાસે ગયો અને નમ્ર ભાવે વિનયપૂર્વક પોતાના હૃદયના ભાવ પ્રદર્શિત કર્યા.

પુત્રવત્સલ પિતાએ કહ્યું: "સંસારનો ત્યાગ' એવા શબ્દો તું ભૂલી જઇ મ્હારી સંમુખ બોલવો ના. બેટા! સંન્યાસી થવાનો હજુ ત્હારે માટે સમય પરિપક્વ થયો નથી. તું જુવાન છે, ત્હારી નસોમાં લોહી પુર જોસથી વહે છે. આ વય યોગીના વેશને વાસ્તે નથી. પુષ્પના આઘાતથી જે શરીર કરમાઇ જતું હતું, તે શરીર ભિખારીના પોશાક શી રીતે સહન કરી શકશે! તું આ રાજ્યની ધુરા ધારણ કર, અને મ્હને પ્રથમ સન્યાસી થવા દે. તું સંસારના કામમાં નિપુણ થા, કીર્તિ મેળવ; અને ત્યાર પછી હને ગમે તો ખુશીથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરજે."

કુમારે નમ્ર વાણીથી કહ્યું- "હે પિતાજી! જો આપ ચાર આપત્તિઓમાંથી મ્હને બચાવવાનું માથે લેતા હો તો હું સંસારનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર માંડી વાળું: મરણ વગરનું જીવન, રોગ વગરનું આરોગ્ય, વૃદ્ધાવસ્થા વગરનું યૌવન, અને નાશ વગરના

ઘણે દૂર જાતો સિંહનો સાંભળ્યો. પણ 'સમય સમીપ છે ! સમય સમીપ છે'! એ શબ્દ ફરીથી મ્હારે કાને પડી. તે શબ્દો હજુ પણ મ્હારૂં હૃદય ધ્રુજે છે. તે શબ્દને લીધે હું જાગી ઉઠી. હે નાથ ! આ સ્વપ્નનો શો હેતુ હશે ? મ્હને ભય લાગે છે કે કદાચ મ્હારા પ્રભુ દૂર થશે અગર તો મ્હારા પ્રાણેશ્વર મ્હારો ત્યાગ કરશે."

અત્યંત ગભરાએલી, દીલાસાની સંપૂર્ણ જરૂર ધરાવતી પોતાની તે ધર્મપત્નીને દયાના સાગર સિદ્ધાર્થ કુમારે છાતી સાથે દાબી અને પ્રેમાર્દ્ર અવાજથી ત્હેને સાન્ત્વન કરવા માંડ્યું: "શાન્ત થા ! મ્હારી મધુરી! શાન્ત થા. તું પાપી નથી; માત્ર પુણ્યાત્મા જ આવું સ્વપ્ન જોઇ શકે છે. કદાચ ત્હારૂં સ્વપ્ન ભવિષ્યમાં બનનાર બનાવના પડઘારૂપ હોય, કદાચ દેવોનાં આસનો ડગ્યાં હોય અને કદાચ આખું વિશ્વ મદદ મેળવવાના માર્ગની સમીપમાં હોય—અને ત્હારે કે મ્હારે માથે ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે, છતાં એટલો વિશ્વાસ ધરજે કે હું ત્હને મ્હાનો હતો અને મ્હારો જ છું. આ દુઃખી જગતને કેવી રીતે બચાવવું, ત્હેને માટે કેટલાક મહિનાથી હું રાત દિવસ વિચાર કરૂં છું તે તું સારી રીતે જાણે છે. જો મ્હારો આત્મા બીજા આપણા જેવા આત્માઓને માટે તલસતો હોય, અને જે દુઃખો મ્હારાં દુઃખ નથી ત્હેને માટે હું દુઃખી થતો હોઉં, તો પછી હે પ્રિયે ! મ્હારા ઉચ્ચ વિચારો મ્હારી પ્રિયતમાના કલ્યાણને વાસ્તે કેટલા વધુ ધોળાતા હોવા જોઇએ ત્હેનો તું જ ખ્યાલ કર. આ પછી ભલે તે બનાવ બને અને કદાચ તે 'ફરસ' આવ્યો જાય, અથવા તો 'વાવટો' દૂર ઉડતો દેખાય. છતાં એટલો વિચાર રાખજે કે હું ત્હને મ્હાનો હતો અને મ્હારો જ છું. જો ગાજ હું આખા જગતને માટે શોધું છું, તે ત્હારે માટે

સંસારમાં રહી તો ત્હોરી પણ હું ઉપાધિ: મારામાં રહી તો ત્હારી પણ હું ઉપાધિ. મ્હારા આત્મામાં સ્ફુરણ થઇ છે, અને સત્યબોધક આગળ માયાનો પડદો અદૃશ્ય થયો. જેને ખાતર જગતનો ત્યાગ કરી તે સર્વ જવાદે, અને મ્હારૂં વિજેતાકું કર્તવ્ય આ હું કરીશ જ, કારણ કે મ્હારા જાતીના તથા મ્હારાથી અલગ્યા સર્વ દુઃખ માટે મ્હારા આત્મામાં દુઃખ થાય છે. આ મ્હારા 'સ્વાર્થત્યાગ પી-મ્હારા' પ્રેમ થી લાગે છે મ્હારા મટો. હે તરાગિ! હુ આવું છું. હે દુઃખી જગત! ત્હારે માટે અને ત્હારા ઉપર રહેતા જીવો માટે હું આ યૌવન, રાજ્ય, સુખ, વૈભવ, પ્રેમ અને જેનો ત્યાગ કરવો અશક્ય છે તેવા બીજા પણ ત્યાગ કરૂં છું. હે પ્રિયે! જગતનો ઉદ્ધાર કરવા જતાં ત્હારો પણ હું ઉદ્ધાર કરીશ; કારણ કે તુ જગતમાંની એક છે. હે બાળક! ત્હને આશ્વાસન આપવા નહુ તો મ્હારા નિશ્ચયમાં ડગી નહિ. માટે ત્હારૂં આલિંગી જ કલ્યાણ કરવું છું

" હે પ્રિયે! હે પુત્ર! હે પિતા! હે કુટુંબ! વિશ્વને ખાતર—જગતના કલ્યાણ ખાતર થોડો વખત વિયોગ દુઃખ સહન કરો. કે જેથી પ્રકાશ જાગી ઉઠે અને આખું જગત્ સત્ય ધર્મને જાણે. હવે જ્યારે દઢ નિશ્ચય કર્યો છે હવે હું જઇશ અને જ્યાં સુધી હું જે શોધું છું તે નહિ જડે ત્યાં સુધી હું પાછો નહિ જ ફરૂં."

* * * * * * * *

હવે સિદ્ધાર્થ કુમાર ઉભા થઇને પોતાની પ્રિય પત્નીના સામુ જોયું. તે દીન મલિન જેવી પડી હતી. નિશ્વાસથી ત્હેની છાતી ભીંજાઇ હતી. તે પલંગની આસપાસ, જાણે કે તે કોઇ દેવની ન હોય તેમ, તેણે ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી. ત્યારબાદ

હતો કે ત્હેણે ઉઠીને ત્હેમને સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી રસ્તો રે

" દયાળુ દેવ ! અમને ક્ષમા કરો; અમે અજ્ઞાનના
ભટકતા હોઇ જે કાંઇ અપરાધ કરતા આવ્યા છીએ તે
અંતઃકરણથી દીલગીર છીએ અને આજથી મ્હારા રાજ
ભોગ કોઇ પણ સખસ નહિ આપી શકે. એ કૃપાળુ
આપ શાન્ત થાઓ, બોલો અને અમારા હૃદયને ભર
કરવા કૃપા કરો. " એમ કહી રાજા ઉભો થયો અને
સંપુટ કરી ભક્તિવશ ચહેરા સાથે ઉભો. બીજા
રાજાનું અનુકરણ કર્યું.

દયા, અનુકમ્પા, પ્રેમ અને સત્યનુ તેજ જેના
અને આંખોમાં ઝળકી રહ્યું હતું એવા તે રાજર્ષિ
વિચારી આજ્ઞા ચલાવ્યું: " અહો સુત નરપતિ ! ત્હ
દોમાં થયેલો આ ઉત્તમ ફેરફાર જોઇ મ્હને સંતોષ થા
જ્યારે ત્હમારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો સાંભળો."

દયાની સાક્ષાત્ મુર્તિ બુદ્ધ શાક્યમુનિના આ શબ્દે
જ રાજા ત્હેમના પગમાં પડ્યો અને પુજારીઓએ બકરાં
દીધાં. રાજાએ કહ્યું: " હે દેવ ! આપના પધારવાથી અમને
પમ લાભ મળ્યો છે ત્હેનો, કંઇકિંચિત્ બદલો વાળવાની ત
માટે આપ થોડા દિવસ અમારા પરોણા બનો. આ હાથ કે
કરને યોગ્ય છે ત્હેને હવે વધારે વાર ભિક્ષાના ભમમાં ન
અમારી પ્રાર્થના સ્વીકારો. આ શરીર કે જે રાજવંશી
છે ત્હેને આ ભગવું વસ્ત્રોથી અશોભનિક ન બનાવવાની અમ
મંજુર કરો. અમારી સાથે ચાલો, અમારા મહેલમાં

ત્હમારા રાજ્યને એવું પવિત્ર જોવાનો શુભ અવસર ત્હમને પ્રાપ્ત થશે !"

બિંબસારે ખાત્રી આપી કે આ સઘળા ઉપદેશનો તે તાકીદે અમલ કરશે; અને પછી ત્હેણે ત્હેમનું નામ-ઠામ ... પુછ્યું. જ્હારે ત્હેના જાણવામાં આવ્યું કે આ યોગી તે બીજો નહિ પણ રાજા શુદ્ધોદનનો પુત્ર થાય છે, ત્હારે ત્હેને ઘણો જ આ થયો; કારણકે જો કે ત્હેને શુદ્ધોદનના પુત્ર સાથે કદાપિ મેળાપ નહતો તથાપિ તેઓ બાલ્યાવસ્થામાંથી પરસ્પર પ્રીતિનાં ચિન્હ ઘણીએક ભેટો મોકલી ચુક્યા હતા.

પીછાન તાજું થવાથી ત્હેણે મહાત્માને રોકવા ઘણોએ કર્યો, પરન્તુ મહર્ષિએ જવાબ આપ્યો: "સ્નેહબંધનમાં ફસાવું મારે જોખમભર્યું છે, માટે હવે પીછાન નીકળતાં તો મ્હારે ત રવાના થવું જોઇએ છે. મ્હને ક્ષમા કરો; મ્હારી શોધ પુરી થયે ત્હમને જરૂર મળીશ અને ત્હેનો લાભ ત્હમને જરૂર આપીશ."

એમ કહી શ્રમણ સિદ્ધાર્થ રસ્તે પડ્યા અને થોડીવારમાં જ જાણીના રસ્તે અદૃશ્ય થયા.

શ્રમણ મહાત્માનો ઉપદેશ નકામો ગયો નહતો. ત્હેમના ભાણ અને શિષ્ય એવા બિંબસાર રાજાએ પાછળથી નીચે મુજબ શિલા તૈયાર કરાવ્યો અને એક ઢંઢેરો પીટાવીને રાજ્યમાં ત્હેનો અમલ કરાવરાવ્યો. તે શિલાલેખ આ મતલબનો હતો:—

"મગધ દેશના રાજા બિંબસારની આવી ઇચ્છા યજ્ઞ નિમિત્તે અત્યાર સુધી પશુવધ કરવામાં આવતો અને ખેોરાક નિમિત્તે પશુઓને કતલ કરવામાં આ

પહેરે છે ત્હેમને જઇને પૂછ, અને જો ત્હેમની પાસે કાંઇ દવા તો જરૂર ત્હારા છોકરાનું દુઃખ દૂર કરવા તે આપશે.' તે ઉ હું ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી આપની પાસે આવી, રડી, મ્હારા બાળક વસ્ત્ર ખેંચી લેઇને આપને તે બતાવ્યું. અને આ બાળકમાં આવે ત્હેને વાસ્તે આપની પાસે દવા માગી. હે પ્રભો ! આપે બીજાઓની માફક મ્હને ધિક્કારી કહાડી નહિ, પણ દયાભરી અ તે બાળક તરફ જોયું અને કોમળ હાથથી ત્હેનું શરીર તપાસ્યું પછી તે બાળક પર વસ્ત્ર ઢાંકવાની મ્હને આજ્ઞા આપી અને ' બ્હેન ! એક ઉપાય છે. જો તું, હું જે દવા કહું છું તે લાવી પીશ તો આ દરદ મટશે. વૈદ્ય પાસે દવા કરાવવી હોય તો વૈદ કહે તે પદાર્થ લાવી આપવા જોઇએ. માટે હું ત્હને કહું છું કે તોલો સરસવના દાણા મ્હને લાવી આપઃ– પણ આટલું યાદ રા કે જે ઘરમાં બાપ, મા, બાળક, અથવા નોકર વગેરે કોઇ પણ મરી ગયું હોય એના ઘરમાંથી તે લાવજે.' હે પ્રભો ! આ રીતે આપે મ્હને કહ્યું હતું."

સિદ્ધાર્થ શ્રમણે દયા લાવીને કહ્યું: "પ્રિય કીસાગોતમી ! મ્હેં એમ જ કહ્યું હતું. પણ શું ત્હને તે દાણા મળ્યા ?"

"હે દેવ ! મ્હારા ખભે બાળક રાખીને હું અહીં જંગલ તેમજ શહેરમાં ઝુંપડે ઝુંપડે અને ઘરોઘર ફરી, અને દરેક જગ્યાં જઇને હું પૂછી વળી કે ' મ્હારા આ બાળકને સારૂ દવામાં તોલો સરસવના દાણા જોઇએ છીએ તે મ્હેરબાની કરીને આપો અને જેમની પાસે તે હતા, તે સર્વેએ મ્હને તે આપ્યા; કારણ ગરીબ લોકો, ગરીબ લોકો તરફ બહુ દયાળુ હોય છે. પણ જ્યારે !

છે, તે મને હાલ જ માલુમ પાડેલું હતું. આજે હવે ખાત્રી થઈ કે મ્હારા કૌમાર દુઃખથી આખું જગત દુઃખી છે તે દુઃખને ઓળખતા પણા હોય તે દુઃખનો ક્ષય કેવી રીતે થાય છે તે મ્હારાં મનમાં હજી શાળાનાં હોય, અને મનુષ્યના પંજામાંથી છુટવાનો માર્ગ જડતો હોય તો મ્હારું સઘળું ત્યાગવાને પણ હું તૈયાર છું પણ જ્હેવા ! તે સહુ હણું મ્હને જડ્યું નથી. જ્હેવો હું ગોતમ છું તેવા મ્હારા અંતરને અભિપ્રાય છે. "

આ પ્રમાણે ઓગણિતાન ઉત્તમ થયા પછી પણ શ્રમણ સિદ્ધાર્થે ઉપદેશ આપવાનું અને જગતનું દુઃખ દૂર કરવાનું કામ આરંભી દીધું હતું. કારણ કે શક્તિ હો યા ન હો, પરન્તુ ઉદાર દીલના પુરુષો દુઃખીના દુઃખ દેખી શકતા નથી.

દાન કરી નીકળે છે. જન્મ મરણના ચક્રમાંથી મુક્ત થવાને ઉમદા અષ્ટવિધ માર્ગ શોધ્યો છે. સત્ શ્રદ્ધા, સત્ સ્થિર વચન, સદ્ વર્તન, ગુજરાનનાં સત્ સાધનો, સત્ ઉદ્યમ, સત્ … અને સત્ સમાધિ એ આઠ પ્રકારે ધર્મ થાય છે. જેઓ … અંગીકાર કરે છે, તેઓ દુઃખના પાશમાંથી છૂટવાને માટે થાય છે. તૃષ્ણાનો અંત આણવાને આ માર્ગ જેવો બીજો કોઈ માર્ગ નથી. જે ચાર મહાન્ સત્યો આખા જગતે જાણવાં … તે આ છે; દુઃખ છે; દુઃખનું કારણ છે; દુઃખનો … છે, અને નાશ કરવાના સાધનો છે. જરા, વ્યાધિ, … દુઃખરૂપ છે. જીવનતૃષ્ણા અને કામ્યજન્ય તૃષ્ણા એ દુઃખ… છે. આ તૃષ્ણાનો નાશ કર્યાથીજ દુઃખનો નાશ થાય છે, તૃષ્ણાનો નાશ કરવાને ઉપર જણાવેલા અષ્ટવિધ માર્ગ … ચાર ઉમદા સત્યો ગુરુના ઉપદેશથી અથવા શાસ્ત્ર … વામાં આવ્યાં નથી, પણ હેનો અનુભવ થયો છે; … થયું છે. * આ ધર્મોપદેશ સાંભળીને કૌંડાયનના જ્ઞાન… મહાન સત્યોનું હેને દર્શન થયું. હેના સઘળા સંશયો ન… અને તે બુદ્ધભગવાનનો પ્રથમશિષ્ય થયો. જ્યારે … થયેલો જોયો, અને હેના મુખપર આ નવીન ધર્મ જાણ્યું… પ્રકાશ તથા આનંદ જોયા, ત્યારે ધીમે ધીમે હેના સોબતીઓ ભદ્ર, મહાનામ, અશ્વજીત અને વાષ્પ પણ

---

* બુદ્ધ ભગવાનના આ પ્રથમ વ્યાખ્યાનને ' ધ… ર્મ નામ શાસ્ત્રકારોએ આપેલું છે. સદ્ધર્મના ચક્રને … વાથી તે નામ યથાર્થ છે.

બીજું મ્હોટું ઉચ્ચ પગથિયું "સકૃદાગામી" નું છે. આ સ્થાનમાં કોઇ પણ ખાસ બંધનને તોડવાના નથી. પણ તે સમય માનસિક અને અતીંદ્રિય શક્તિની ખાસ ઉન્નતિનો છે.

ત્રીજું ઉચ્ચ પગથીયું "અનાગામી"નું છે. અનાગામી એટલે જેને ફરી જન્મ લેવાનો નથી તેવો પુરૂષ; આ સ્થાનમાં વિષયોપભોગ પ્રતિની આસક્તિનો સર્વાંશે ત્યાગ કરવો જોઇએ. ક્રોધ અથવા દ્વેષ અને ત્હેના સંબંધી પુરૂષોની ઉપાધિના રાગને વાસ્તે ત્હેના હૃદયમાં કાંઇ પણ સ્થાન મળવું જોઇએ નહિ; રાગનો ત્યાગ કરવો તે ઉપરથી શુદ્ધ અને ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રેમ જે જીવાત્માઓ વચ્ચે સાંકળરૂપ છે, અથવા જે પ્રેમ વિશાળ સર્વગત (universal) અને સર્વ પ્રાણીપ્રતિનો છે. ત્હેનો ત્યાગ કરવાનો નથી.

ચોથું પગથીયું "અર્હતનું છે. અર્હત તે યોગ્ય વંદનીય પુરૂષ છે. આ સ્થાનમાં બાકીનાં પાંચ બંધનના શેષ ભાગને પણ દૂર કરવો જોઇએ. તે નીચે પ્રમાણે છે:-(૧) શરીરમાં જીવનેચ્છા, ગમે તેવા ઉચ્ચ પ્રકારનું શરીર હોય તોપણ ત્હેમાં જીવવાની ઇચ્છા (૨) શરીરરહિત જીવનેચ્છા (૩) માન. માનનો ત્યાગ એટલે પોતાની મહત્વતાનો તેમજ કાર્યસિદ્ધિના ભાનનો અભાવ. ઉચ્ચનીચ વિષે ભેદાભાવ; સર્વને એકરૂપ માનવું તે (૪) આત્મસ્થિરતાનો અભાવ. પોતાની ઉપર આવી પડતી સંકટથી આત્મસ્થિરતાના ભંગનો અથવા ચચળતાનો સંભવ; (૫) અજ્ઞાન. અજ્ઞાન દૂર કરવું એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું તે આપણા દાસના સૂર્યમંડળને લગતી અનુભવ સિદ્ધ (practical) સર્વજ્ઞતા.

આ પગથીયું ચ્હડ્યું કે મનુષ્ય "અશૈખ" બને છે ત્હેને હવે કાંઇ વધારે જાણવાનું રહેતું નથી. તે 'નિર્વાણી' કહેવાય છે " જો

કોઈ એમ શિખવે કે નિર્વાણ એટલે નાશ થવો, તો ત્હેમને કહેવું તેઓ જૂઠું બોલે છે. જો કોઇ એમ શિખવે કે નિર્વાણ એટલે જીવ તો ત્હેમને કહેવું કે તેઓ ભૂલ કરે છે. તેઓના પરિમિત જ્ઞાન પેલા પાર શું છે, તેમજ કાળરહિત, આકારથી પરિમિત જીવનરહિ આનંદ શું છે, તે તેઓ સમજતા નથી."

આવી ઉચ્ચ અને ભવ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરનાર પુરૂષ સંબં "મૈત્તાસૂત્ર"માં નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે. જે માતા પોતાની જી ગીના ભોગે પણ પોતાના એકના એક બાળકનું રક્ષણ કરે છે માતા જેવી રીતે પ્રેમ રાખે છે તેવો પ્રેમ સર્વ પ્રાણીપ્રત્યે રાખે અમર્યાદિત શુભેચ્છા-પ્રેમ સકળ જગતમાં ઉંચે નીચે સર્વ બાજુ સંપૂર્ણ રીતે ભેદભાવ કે વિરોધવિના પ્રસરો. જ્યારે મનુષ્ય જાગતાં ઉંઘતાં-બેસતાં-સૂતાં સર્વ સમયે આવી મનની સ્થિતિમાં રહે છે ત્યા 'આ જીંદગીમાં પણ ઉચ્ચ પ્રકારની પવિત્રતા મળી શકે' એવું ઉત કથન ખરૂં પડે છે. બુદ્ધનું શિક્ષણ મનુષ્યના આત્માને વાસ્તે જગ દ્વારક અને મનુષ્ય જાતિના પાળક થવાનું આવું ભવ્ય અને સર્વે ત્કૃષ્ટપદ દર્શાવે છે. પણ ત્હેનો આરંભ જગતમાં તેમજ ગૃહમાં સ ગુણી જીવન ગાળવામાં થવો જોઇએ.

રાજ્યોગ પ્રમાણે સૂચવવામાં આવ્યું છે. કીંમત માત્ર —૦ છે.

સ્ત્રી કેળવણી અને સદ્વર્તન.

(આવૃત્તિ ત્રીજી કીંમત માત્ર રૂ. ૦—૨—૦)

આ નિબંધમાં સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની શી આવશ્યકતા ગણાય? કેવા પ્રકારની આપવી જોઈએ? સ્ત્રીઓની મહત્તા કેટલી છે? સ્ત્રીઓના સદ્વર્તનમાં કયા ગુણોનો સમાવેશ છે? તથા ગૃહસ્થાશ્રમ એટલે શું? અને તેમાં રાખવાલાયક સદ્ગુણો છે? તે સર્વનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

આત્મપ્રદીપ.

જૈનમુનિ શ્રી બુદ્ધિસાગરજીએ રચેલ આ ગ્રંથ ઉપર શુદ્ધ ભાષામાં વિસ્તાર સહિત વિવેચન કરવામાં આવેલું છે. તેમાં દૃષ્ટિએ આત્માનું સ્વરૂપ શું છે? પુનર્જન્મની આવશ્યકતા શી? આત્મા કેવી રીતે કર્મથી મુક્ત થઈ શકે? તથા આત્માના અસ્તિત્વના શા પુરાવા છે? વગેરે પ્રશ્નોનો ખુલાસો આપવામાં આવેલો છે. સુપરરોયલ સોળપેજી પૃષ્ઠ ૩૦૦ નું આશરે દળદાર પુસ્તક છતાં તેની કીંમત માત્ર રૂ. ૦—૮—૦ છે.

જૈનધર્મ—વિદુષી એની બીસેન્ટે જૈનધર્મ ઉપર આપેલા વ્યાખ્યાનનું ભાષાંતર; તેમાં આખા જૈનધર્મનો ઉત્તમ ચિતાર આપેલો છે. કિં. રૂ. ૦—૧—૦

સ્વરશાસ્ત્ર—ઇડા પિંગળા અને સુષુમણા એ ત્રણ નાડીઓનું જ્ઞાન આપી દરેક બાબતમાં વિજય અપાવનારું ઉમદા પુસ્તક. રૂ. ૦—૪—૦